

הופעתו של דוד שמעוני על רקע תקופת העלייה השנייה (מסת מבוא)

דן לאור

1 מי שבא לבחון את מראה פניו של הקאנון הקיים של הספרות העברית החדשה במהרה יווכח לדעת, כי בשנים האחרונות חלו בו שינויים מרחיקי לכת. מה שנחשב קודם לכן לקלסי ולחלק בלתי־נפרד מנכסי צאן ברזל של ספרותנו, נדחק עתה לקרו זוזית, ואילו לא מעט יוצרים שהיו בשוליים נדדו פתאום אל המרכז. בקטגוריה הראשונה נמצא בלא ספק הסופר דוד שמעוני, אשר לגביו אפשר לומר בוודאות, כי בשנים האחרונות, ליתר דיוק בעשורים האחרונים, חלו תנודות חדות במעמדו, ואין הוא נהנה עוד מן היוקרה ומן המוניטין שהיו מנת חלקו במשך תקופה ארוכה. המעקב אחר פרשת ההתקבלות של יצירת דוד שמעוני יש בו כדי לגלות מחדש, מה רבה היתה ההערכה ליצירתו בחייו, כמו שהדבר בא לידי ביטוי בדבריהם של קובעי הטעם בביקורת. ברנר כתב עליו בהערכה עוד בראשית דרכו,¹ ולאחר זמן כך כתב גם שלמה צמח (תרפ"ז). יוסף קלוזנר מייחד ספר שלם לבירור אספקטים שונים ביצירתו (תש"ח).² גישה אוהדת מסתמנת גם במאמריהם של מבקרים מובילים כמו יעקב פיכמן (תשי"ט: 126-156), דב סדן (תשכ"ג: 59-65) ושי"י פנואלי (1940: 106-114). הופעת ספריו של דוד שמעוני עוררה תמיד התעניינות בעיתונות הספרותית. יובלותיו היו לאירועים ציבוריים של ממש, והם זכו לתהודה רבה.³ בשנת 1954 — זמן לא רב לפני פטירתו — הוענק לדוד שמעוני פרס ישראל.⁴ בייחוד. אויה לציון העובדה, כי במשך שנים נכללו כתיבי שמעוני בתכנית הלימודים בבתי־הספר בארץ, וכך היתה יצירתו לחלק אורגני מן המטען הספרותי והרוחני של הנוער הישראלי, בעיקר בתקופת היישוב וכן בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה. בהקשר זה נזכיר את ארכיונו של דוד שמעוני, ובו צרורות גדולים של חיבורי תלמידים על אודות כתיביו, וכן מכתבים שקיבל הסופר מתלמידים בעקבות לימוד יצירתו: חומר זה הוא בעיקר משנות הארבעים והחמישים.⁵ מזה אתה למד, מה עז הרושם שעשתה יצירת שמעוני על לומדיה, וכן על מידת ההזדהות שחשו אז כלפי מערכת הערכים המובלעת בשיריו, ובייחוד ביספר האידיליות שלו.

אמנם תהיה זו הפרזה לטעון, כי כיום שמעוני הוא סופר נשכח מלב. עם זאת קשה להתעלם מן העובדה, כי אכן חל שינוי במעמדו בעשורים האחרונים. יצירותיו של דוד

שמעוני כמעט לא נדפסו מחדש, לא במתכונתן המקורית ולא במתכונת אחרת, חוץ מלקט שירים קטן שראה אור מטעמה של אגודת הסופרים (שהוא היה בשעתן מראשיה) לפני עשרים וחמש שנה (שמעוני. תשכ"ה).⁶ הביקורת והמחקר הספרותי ממעטים לעסוק בו, ורק מאמרים אחדים נתפרסמו על אודותיו בשנים האחרונות.⁷ שמעוני איננו כלול עוד בתכניות ההוראה של הספרות העברית בבתי-הספר, ודומה שגם בלימודים האוניברסיטאיים כמעט אין לומדים אותו. לשינוי זה יש הסבר סביר, ואין לתלות אותו אך ורק בתנועה שרירותית כלשהי של ה'בורסה' הספרותית. נראה, כי השינוי ביחס אל שמעוני קשור בעיקר בהשתנות אופק הציפיות של הקורא העברי מאז שלהי שנות החמישים, דבר המוצא את ביטויו הן בשינויים המרחיקים לכת שחלו בספרות הנכתבת בארץ (בייחוד הופעת 'הגל החדש') והן בהשתנות הטעם הספרותי המכתיב גם את דרך ההתייחסות אל ספרות העבר.⁸ בנסיבות אלה גוברת ההסתייגות מסופרים ומיצירות ספרות בעלי תוכן לאומי, המזוהים על נקלה עם הרעיון הציוני. כך, למשל, חדל משורר מרכזי כמו יצחק למדן למלא תפקיד פעיל בתודעה הספרותית שלנו, ואף יצירה מונומנטלית כמו הפואמה 'מסדה', שהופעתה בשעתו היתה אירוע היסטורי ולא רק ספרותי, היא כיום יצירה נשכחת לחלוטין. תופעה זו מתגלית גם מדרך ההתקבלות של משוררים רבי-יוקרה דוגמת אורי צבי גרינברג ונתן אלתרמן: שני משוררים אלה מוסיפים לתפוש מקום מרכזי בשלשלת ההווה הגדולה של הספרות העברית החדשה, אך נראה כי יש נטייה, בעיקר בביקורת, להבליע את האופי הלאומי והציוני של כתיבתם.⁹ יש, כמובן, גם דוגמאות אחרות. על רקע זה אפשר להסביר, ולו באופן חלקי, את טעם השינוי ביחסה של הקהילה הספרותי כלפי דוד שמעוני.

נקודת מוצא אפשרית לדיון מחודש בדוד שמעוני היא שאלת זיקתו לתקופת העלייה השנייה. הקביעה באשר לזיקה הקיימת בין יצירת שמעוני ובין תקופת העלייה השנייה היא בגדר מוסכמה רווחת, והיא נזכרת בהקשרים שונים. היא נשמעת, למשל, במאמר מסכם על חייו ועל דרכו הספרותית שפורסם בשעתו ב'הפועל הצעיר', ובו נקבע כי 'המובהק בין משוררי העלייה השנייה, שנאבק עם המציאות האייתית ויוכל לה, היה דוד שמעוני וביץ' (חנני. תשכ"ז). גם ג' קרסל, אשר נמנע בדרך-כלל בלקסיקון שלו מלחרוג מן התחום המוגדר של מסירת מידע, מרשה לעצמו לכתוב על שמעוני את ההכללה הזאת: 'אף נעשתה שירתו מביטויי המובהקים של ההווי החדש בארץ ובייחוד של ימי העלייה השנייה' (תשכ"ז: 950-951). ברם, טיעון זה מוצג על-פי רוב כמקובל על הכול וכמובן מאליו, ואין הוא זוכה לניתוח ולהנמקה שהוא ראוי להם. מכאן שעל החוקר, השב אל כתבי שמעוני ומתבונן בהם לאור קביעה זו, מוטלת כיום החובה לאתר במדויק את נקודת המפגש שבין היוצר כפרט ובין התקופה ההיסטורית ולהעריך בעקבות זה את משמעות המפגש מבחינת תולדותיה של כתיבתו והתפתחותו. רק אז נוכל להעריך באיזו מידה אכן אפשר לראות את תקופת העלייה השנייה כהקשר מבאר לכתביו, או לפחות לחלק משמעותי מן הקורפוס הזה. השערטנו היא, כי ממצא זה יש בו כדי לשמש 'נקודה ארכימדית' ישנה-חדשה לדיון בשמעוני, ובכך לקדם את החקר המוזנח של יצירתו.

2 בחינת דרכו של דוד שמעוני בקנה מידה היסטורי וביוגרפי מחייבת, תחילה, פרישתם של נתוני יסוד אחדים מתולדות חייו המוקדמים (קרסל. שם; קלוזנר. תש"ח: VII-VIII).¹⁰ דוד שמעוני (שמעונוביץ) נולד בבוברויסק שברוסיה הלבנה בשנת 1886. הוא גדל על ברכי החינוך המסורתי (למד בחדר עם ברל כצלסון, בן עירו וחברו מילדות), אך בגיל צעיר מאוד נתוודע אל הספרות העברית החדשה, וכנער למד גם לימודים כלליים. נטייתו ליחבת ציון באה לידי ביטוי כבר בשירי הילדות הראשונים שלו. במשך תקופה מסוימת, לפי עדותו, אף היה נתון להשפעת התנועה המהפכנית ברוסיה, ועל רקע זה פירסם שירים ביידיש בעיתונות המהפכנית. ואולם ההכרה הציונית היא שגברה. לאחר שלא עלה בידו להתקבל ללימודים באוניברסיטת פטרבורג, החליט שמעוני לעזוב את רוסיה ולעלות לארץ-ישראל: הוא עולה לארץ זמן קצר לאחר חג השבועות של שנת תרס"ט (1909) וקובע זמנית את מקומו במושבה רחובות. אך שהותו בארץ עתידה להיות קצרה מאוד. אחרי קצת פחות משנה, באביב של שנת תר"ע (1910), עוזב דוד שמעוני את הארץ בדרכו לגרמניה מתוך מטרה ללמוד מקצועות שונים בתחום מדעי הרוח הכלליים באוניברסיטאות הגרמניות. (למהלך זה בביוגרפיה של שמעוני אפשר למצוא הקבלה בביוגרפיות של סופרים אחדים מבני דורו, כמו ש"י עגנון, שלמה צמח וישורון קשת, שהגיעו לארץ בתקופה זו ממזרח אירופה, ולאחר שהייה קצרה בה יצאו שוב למטרות שונות למרכז אירופה או למערבה.) שהותו של דוד שמעוני בארצות חוץ מתארכת למעלה מן המשוער: עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוא יוצא מגרמניה לרוסיה מולדתו ושוהה בה עד תום המלחמה. הוא שב לארץ-ישראל – 'תוך הסתכנות רבה והתאמצויות שאין לתארן', לדבריו¹¹ – בחג הסוכות של שנת תרפ"א, דהיינו בעיצומה של העלייה השלישית, וגם הפעם הוא עושה את דרכו למושבה רחובות.

מניתוח העובדות המובאות לעיל עולה, כי דוד שמעוני שהה בארץ תקופה קצרה בלבד – פחות משנה – ושהות זו היא ששימשה בסיס לזיהוי המקובל בינו ובין תקופת העלייה השנייה. לצורך ההשוואה אפשר להצביע על כך כי עגנון, גם הוא מסופרי העלייה השנייה, עלה לארץ בשנת 1908 וישב בה כארבע שנים קודם יציאתו לגרמניה, ואילו שלמה צמח, שעלה בשנת 1905, ישב כאן חמש שנים, עד יציאתו לצרפת ב-1909. הצגת נתונים זו מעלה באופן בלתי-נמנע את השאלה: האם שהותו המוקדמת של דוד שמעוני בארץ במשך אחד-עשר חודשים בלבד – משלהי תרס"ט עד שלהי תר"ע לערך – אכן מצדיקה את שיוכו לתקופת העלייה השנייה, והאם יש בה כדי לשמש בסיס לטענה הרווחת בדבר התהוותה של יצירתו מתוך המציאות ההיסטורית של תקופה זו?

שמעוני עצמו הציע לשאלה זו תשובה חד-משמעית. בראיון שנערך עמו לכבוד יום הולדתו החמישים נדרש בעל היובל לפרשת עלייתו לארץ-ישראל, ובכלל זה לרשמיו מאותה 'שנה ראשונה' שעשה בארץ. אמר שמעוני:

זה שנים שרעיון העלייה לארץ-ישראל תבע את גישומו. בשנת תרס"ט החלטתי להפליג לארץ-ישראל. יצאתי מביתי לפני חג השבועות והגעתי לארץ זמן קצר לפני החג. בארץ-ישראל עשיתי כשנה. כמעט כל הזמן בשמירה בכרמים ובעבודה בפרדסים. שמרתי בכרמי רחובות ועבדתי בפרדסי פתח-תקוה. חברי לעבודה היה א"ד גורדון, שהשפיע עלי באישיותו ובדרכיו. שני החודשים האחרונים של שהותי בארץ ביליתי בטיולים. עברתי את כל הארץ,

או כפי ששרו אז מיקסטינה עד ראש פינה. שני חודשים שלמים הייתי בדרך. שנה זו של עבודתי בארץ נחקקה בלבי לעולם. עד היום ניזון אני מרשמי שנקלטו בי אז. בימים ההם התיידדתי ידידות נפש עם י"ח ברנר. זמן־מה היינו חברים לחדר אחד. לא היה מניח שום דבר שבכתב שלא הקריאהו לפני. בשנת תר"ע יצאתי את הארץ לזמן־מה, כדי להמשיך את לימודי בגרמניה. מטרתי היתה להתכונן למלאכת ההוראה בארץ־ישראל.¹²

העיון במסמך זה מחייב להדגיש, בראש וראשונה, את המניע האידיאולוגי המובהק לעלייתו של דוד שמעוני לארץ בעיצומה של העלייה השנייה, וכן את ההתייחסות אל היציאה מן הארץ כאל מאורע זמני בלבד.¹³ זאת ועוד, בעת שהותו בארץ עובר דוד שמעוני, ולו לזמן קצר, את המסלול החלוצי, שעיקרו עבודת כפיים בחקלאות. ואף כי שאיפתו האמיתית (שהוא נמנע מלהזכירה כאן) היתה להיעשות מורה ולא חקלאי, הרי שבפועל – אם מתוך הכרה ואם מתוך אילוצים חיצוניים – הגשים שמעוני, הלכה למעשה, את הציווי הקטגורי של התקופה, ונמנה, בתוקף זה, עם מי שיעקב פיכמן מכנה אותם בשם 'מקדשי העבודה הראשוניים' (פיכמן. תרצ"ו).¹⁴ אף ששמעוני מציין בראיון את רחובות ואת פתח־תקוה כמקומות שעבד בהם, חשוב לדייק ולומר, כי בעת שעבד בפרדסי פתח־תקוה התגורר בעין־גנים: המושב עין־גנים היה באותה עת כור היתוך חברתי, אידיאולוגי ואנושי של העלייה השנייה, וקרוב לוודאי שעצם הימצאותו במסגרת זו היתה גורם מכריע בהתפתחותו של היוצר הצעיר. (לא מקרה הוא, כי לימים היתה עין־גנים לטריטוריה שבאמצעותה ביקש עגנון ליצג את האידיאה החלוצית הצרופה של ימי העלייה השנייה).¹⁵ לזה מצטרפת ההודאה בדבר הקרבה האינטימית והמשפיעה לא"ד גורדון ולי"ח ברנר, שני הוגי הדעות המרכזיים של תקופה זו.¹⁶ גם מסעו הממושך של שמעוני ברחבי הארץ, שאותו תיאר ברשימות שבפרוזה, מורה על מאמציו האינטנסיביים להכיר את הארץ ולהתערות בנופה. על רקע זה מובנת קביעתו המסכמת: 'שנה זו של עבודתי בארץ נחקקה בלבי לעולם' וגומר.

הערכה זו של בעל הדבר עצמו בדבר משמעות המפגש הראשוני עם הארץ מקבלת חיזוק בדברים שפירסמה רחל כצנלסון־שז"ר, גם היא בת העיר בוברויסק ומחלוצות העלייה השנייה. במאמר הנושא את הכותרת 'בן־ארצו' הכותבת מדמה את התהליך שפקד את הסופר מייד עם עלותו ארצה ללידה מחדש. וזה לשונה: 'אחד מאלה שנולדו כאן מחדש הוא דוד שמעונוביץ. קרה לו מה שקרה לרבים שאינם סופרים, אשר פרק־חייהם בחוץ־לארץ שימש להם רק מעין הקדמה, שלפעמים גם לא הבליטה את העיקר שבאדם: ורק בארץ החלה פריחת כוחותיהם וכאן שבו למקורם'. בהמשך המאמר כצנלסון מדברת על התערותו של שמעוני במציאות החדשה ובטבע הארץ, על יכולתו להתמזג ולהזדהות 'עם הגילוי החדש של שכנית ישראל – עם החלוציות', ובעיקר על כך שביצירתו הפיוטית, בייחוד באידיליות שלו, עלה בידו לגבש שפה חדשה, 'שפת אדם שכבש לו את העיקר שבחיי הארץ' (כצנלסון. תש"ו: 166-163). משמע שהמפגש עם ארץ־ישראל חולל בשמעוני מטמורפוזה אישית ואמנותית גם יחד, ואף השיבה (הזמנית) לארצות חוץ, שנתארכה לתקופה של תשע שנים כמעט, לא היה בה כדי לבטל את עוצמת המפנה המנטלי שהחל להסתמן בוודאות כבר אז.

3 המפנה המתואר לעיל החל לתת את אותותיו בעיקר בפרסומים שהופיעו מייד אחרי צאתו של שמעוני מן הארץ, שחלק גדול מהם נדפסו בעיתוני הארץ, דוגמת 'הפועל הצעיר' ו'מולדת' (שעמם שמר שמעוני מכאן ואילך על קשר רציף). בחינת כתיבתו של שמעוני במרוצת השנה הראשונה שעשה בארץ מעלה, כי ארץ-ישראל – על כל מה שמקופל בה – עדיין איננה תופשת מקום ממשי בכתיבתו. מצב זה משתקף היטב בקובץ השירים 'סער ודממה' (תרע"ב). בקובץ זה כלולים שירים רבים שחיבר שמעוני בעת שבתו בארץ, ואין בהם כלל נגיעה בחומרים מקומיים או בחוויות שהן פרי ההתנסות המיוחדת של האמן במרוצת אותה שנה.¹⁷ הדברים מומחשים במיוחד בשיר 'בציר', שאותו כתב שמעוני, לפי עדותו, בעין-גנים בשנת תר"ע. שיר זה, שנושאו חקלאי, ואשר נכתב בעת ששמעוני הצעיר עצמו עסק בעבודה חקלאית במושב העובדים הראשון בארץ-ישראל, עדיין עשוי מחומרים הנטולים כולם מן המציאות הרוסית, למשל:

[...] מַחְלוּם כְּבָד, אֶפֶל הָעֵרְנִי לְפֶתְאֵם

רַעַשׁ יַעֲרֵי הַזֶּקֶן, שֶׁהִגִּיעַ מִמְרָחֵק [...]

עַם עֲרָבוֹת אֲבֵלוֹת סִפֵּד דּוֹמֵם לְבָבִי,

עַם הַבְּרָבוֹר הַפָּרָא נִשָּׂא חֵישׁ לְמִרְחָקִים [...]

אָז, בְּפֶשֶׁט סוּפוֹת אֶפֶל עַל הַשְּׂדוֹת הַלְבָנִים,

אָז, בְּנֶאֱקָ צִית קָרַח שְׁכוּרַת אֲבֵלָה וְדִרוּרָה, – [...] (77-79)

הוא הדין גם לגבי שירים רבים אחרים המכונים בקובץ זה.

לעומת זה, ברשימה השישית והאחרונה בסדרת 'מנסיעתי למזרח' (1909) אפשר למצוא בפעם הראשונה את רישומה בכתב של התודעה הארץ-ישראלית של המחבר.¹⁸ שמעוני מציג כאן בפעם הראשונה את דמותו של בן-ארצי (העתידה לחזור ולהופיע במרוצת הזמן ביצירות אחרות שלו), שהיא הגשמה פרסונלית של מושג הארץ-ישראליות על-פי תפישתו באותה תקופה. במונולוג הארוך שמשמיע בן-ארצי באוזני הסופר-הנוסע על סף כניסתו לארץ-ישראל מסתמנת בעקיפין שאיפתו של הכותב להמיר מולדת במולדת ולקשור את גורלו באופן בלעדי עם הארץ, עם אדמתה ועם נופה. מתוך התפעלות בלתי-מוסווית המספר מאזין לדברי בן-ארצי המשמיע, בין השאר, את ההיגד הזה:

כן... שמי כעת בן-ארצי. יש לי ארץ, יש לי מולדת. כל מלכי מזרח ומערב לא יקחו ממני, כי בלבבי היא. כל ימי חיי הייתי חסר את החוש השישי, חוש המולדת, ופה מצאתי בארצי, ארץ-ישראל. אני מרגיש כאן את זה, שלא הרגשתי מימי: מולדת. יש לי קרקע תחת רגלי, קרקע משלי... כל ציץ וכל פרח, כל הר ועמק, כל סלע ודרדר, כל מעין ונחל אשר פה מאשר ומאמת לי אלף פעמים ביום את אמונת לבבי, את בטחון נפשי... (שמעוניבץ, 1909).¹⁹

רשימה זו, שפורסמה במחצית התקופה הראשונה לשהייתו של שמעוני בארץ, מורה על תהליך השינוי שהמחבר נתון בו, ויש בה כדי לבשר על התהוותו של מרכז כובד חדש ביצירתו האמנותית. מפנה זה ניכר, כאמור, באותן יצירות ששמעוני מפרסם לאחר

יציאתו מן הארץ, ואשר העולם המעוצב בהן עשוי באופן בלעדי מחומרים מקומיים. הכללה זו נכונה לגבי סוגים שונים של אמנותו: בתר"ע מסיים שמעוני בשרלוטנבורג שבגרמניה את חיבור המחזה 'לילה בכרם', הנמנה עם המחזות הראשונים שנכתבו על ההווי החלוצי בארץ-ישראל, והמשקף, בין השאר, את התנסותו האישית של שמעוני עצמו כנוטר בכרמי רחובות.²⁰ בשנים אלה הוא מפרסם רשימות – אותן הוא עתיד לקבץ בספר 'מולדת' – שבהן הוא מתאר את רשמי הטיוול הממושך שערך ברחבי הארץ (מולדת, שם: 9-50).²¹ זמן קצר אחרי צאתו מן הארץ משלים שמעוני את כתיבת סיפורו הגדול, ולמעשה היחיד, 'התועה בזמן', המכיל קטעי 'יומן' בנוסח ברנרי ובו וידוי של חלוץ החושף את לבטיו נוכח המציאות בת הזמן.²² בשיריו מאותן שנים, החל בשירים הכלולים בספרו הראשון 'ישימון', מסתמנות התייחסויות ראשונות אל נופי ארץ-ישראל.²³ בשנים הנודנות מתחיל שמעוני גם בחיבורן של האידיליות שיעשו במרוצת הזמן היז'אנר הארץ-ישראלי המובהק שלו: את 'ירדנית' כותב שמעוני עוד בתרע"ב בגרמניה (תרע"ג: 164-171). כעבור שנתיים הוא מפרסם את 'ביער בחדרה' (תרע"ד) ואת 'מלחמת יהודה והגליל' (תרע"ד: 2) – יצירה המזכה אותו בדברי ביקורת נלהבים של ברנר (ברנר. תרע"ה: 15). את 'כרמית' הוא כותב, לפי עדותו, מתוך 'טראנס' בעת שבתו בספרייה שבפטרבורג בחורף תרע"ו (תרע"ח: 202-208).²⁴ למותר לומר, כי הפנייה לתימטיקה ארץ-ישראלית המאפיינת את יצירתו של שמעוני, הנכתבת באירופה במהלך העשור השני של המאה, נמשכת במלוא התנופה גם לאחר שובו לארץ בתחילת שנות העשרים.

4 ברם, המפגש המועצם של דוד שמעוני עם ארץ-ישראל בשנה הנזכרת מחולל לא רק את המהלך התימטי החדש ביצירתו של האמן, אלא הוא שקובע, במידה מכרעת, את עמדתו הערכית כלפי המציאות המתהווה, או, בלשון אחרת, את האידאולוגיה שלו. מטבע הדברים, אידאולוגיה זו תתאושש ותצטלל לאחר שובו של שמעוני לארץ ועקב התהליכים ההיסטוריים, החברתיים והנפשיים שהוא עתיד להיחשף אליהם בשנים שיבואו – מאז ימי העלייה השלישית ואילך. ואולם התשתית הרוחנית והאידאית של תפישת עולמו של שמעוני, כמו שהיא משתמעת מכלל יצירתו, ומכל-מקום מרובה, נקבעת באופן חד-משמעי במהלכה של שנה זו. אין מדובר רק בהזדהות כוללת עם הרעיונות הבסיסיים של העלייה השנייה העובדת, אותה היענות בלתי-מתפשרת למה שרחל כצנלסון מכנה בלשון ציורית 'הגילוי החדש של שכנית ישראל' (היינו החלוציות), אלא בעיקר באימוצו של האתוס האגררי והעמדתו מכאן ואילך כקונצפט מרכזי ביצירתו.

דברים אלה טעונים הסבר: בהרצאה על 'האדם וההווי בכפר' שנשא שלמה צמח בסימפוזיון על הכפר העברי שנערך באוניברסיטה העברית בשנת תש"ו, בחן הדובר את שאלת היחס אל האדם הכפרי בחברה המערבית, בתוך שימת לב מיוחדת, כדרכו, לצורת ההשתקפות של יחס זה בטקסטים שונים מספרות העולם. ואף שנשוא ההרצאה היה עקרוני וכללי, לא נמנע צמח – הנמנה, כידוע, עם ראשוניה של העלייה השנייה – מלבחון סוגיה זו בהקשר הספציפי של חברתו ותרבותו, בתוך התייחסות למה שהוא מכנה 'היוויו של האדם הכפרי בארץ'. צמח מדגיש, כי תהליך ההתקרקות היהודית בארץ, שבו נתונה החברה היהודית זה שנות דור ויותר, מולך, מטבע

הדברים, להשתרשותה של תרבות הכפר ולהסתמנותו של שינוי של ממש בכל הנוגע לעמדתה ביחס ל'אדם הכפרי'. בין השאר הוא אומר את הדברים האלה:

עדים אנו גם אצלנו לחילופי-יחס לכפרי, אף-על-פי שנסיונו לערכים אלה מעומעמם וקצר. מן הזלזול הגלותי אל 'הישובניקי' המוזר והמרוחק, עס-הארץ הבער, הגויי, המגושם, שהיה לראוה וללעג כשהיה בא עם בני-ביתו לימים נוראים אל העיריה ומגמגם את העברי המשובש שלו בבית-הכנסת — אל הפאר הרומנטי הרגשי והתמים של שבת-ציון, של תקופת 'במחרשתי, כל אשרי ירשתי': ממנה אל ההערכה הנעלה והעמוקה והנכונה, שרואה בכפר חזות-הכל ומטילה עליה את כל האחריות שבבנין, במשנתה של העליה השנייה... (צמח. תש"ו: 4).

קביעה זו של שלמה צמח, הנאמרת ספק מתוך נסיונו ומומחיותו בתחום החקלאות והחינוך החקלאי וספק מתוך נסיונו האישי כאחד מראשוני העלייה השנייה וממעצבי דמותה, יש בה כדי לסייע באיתור הנחת היסוד של דוד שמעוני, וכן בקישור של הנחת יסוד זו לאספקט מסוים ומוגדר בתוך ההקשר החברתי והאידיאולוגי הכולל שנתגבש בארץ בתקופת העלייה השנייה.

תקופתו של טיעון זה ביחס אל יצירת שמעוני אפשר שתתברר לאור ממצאים רבים מתוך כתביו, בלי תלות בתחומיו של סוג ספרותי זה או אחר או בגבולותיהן של התקופות השונות, שאפשר להבחין בהן במהלך התפתחותו כיוצר. דוגמה מאלפת לזה אפשר למצוא, למשל, בין הרשימות הליריות הרבות שפירסם שמעוני בעיתונות במסגרת מדורו 'בחשאי'. ברשימה מאוחרת בשם 'הנער והסוס', שנתחברה בתש"ג, העלה שמעוני על הכתב רשמי ביקור שערך ביישוב עולים שלרגלי החרמון, שאת שמו הוא נמנע מלפרש. במהלך אותו ביקור היה הסופר-התייר עד לאפיזודה טריוויאלית, כביכול, שבה נראה לו נער מנערי המקום כשהוא מתמכר כל-כולו לליטוף רגל אחורית של סוס. וכך מתפרשת לו, לשמעוני, תמונה זו:

בעצם, לא היה שום דבר מיוחד בעמידה הזאת בכיכר הרחבה של הכפר הנשקף אל החרמון. אבל החברות הזאת בין הנער העברי ובין בעל-החיים ליבבתיני מאוד. תושבי הכפר, בני אחת מעדות המזרח, רק לפני זמן לא רב ירדו לארץ ממרבד-הקסים [...] והשתקעו במקום הזה, ומסופקני אם בארץ-מוצאם עסקו בחקלאות ואם היה להם מגע עם בעלי-חיים. אבל בהביטי אל הנער הנשען אל הסוס ראיתי בחוש את ההתקשרות המהירה והמפליאה של הנוער היהודי אל הטבע החדש הסובב אותו (תשט"ו: 314).

העמדה המובלעת בקטע הזה משתמעת גם מרשימה אחרת שחיבר שמעוני עוד בשנות העשרים לחייו, בעקבות אחד הסיורים שערך בשנתו הראשונה בארץ. ברשימה זו מתואר ביקור באחת המושבות, שעיקרו מפגש עם איכר עברי שבשמו המחבר משמיע את הדברים האלה: "כל זית שאנו שותלים, כל גפן שאנו נוטעים הרי זה לדורי דורות [...] נכדינו ונינינו יהנו מפריים ולא יעזבו את קברות אבותם. כשירחב גבולנו — נתקן את בית התפלה, אך כעת אסור לנו לבטל. כל רגע ורגע יקר [...] (תשט"ו: 35). דוגמה אחרת היא שיר קצר, 'לקטי' שמו, שנתפרסם ב-1922, ואשר המחבר מסמן בו את יחסו לדמותה של איכרה תימנייה על-ידי הצגת אופן ההתבוננות של הדובר בעבודתם החקלאית של איכרים תימנים, התבוננות שיש בה כדי להעיד על מידת הזדהותו עם דרך חייהם — אם לא בפועל, מכל-מקום בהכרה:

אף גם אנכי נלוייתי למלקטים, דומם בְּשִׁכְבִי על גִּבְעַת הַכָּרִם :
שְׂרִידֵי הַסִּיץ לי אֶלְקָטָה חֲרָשׁ, זֶהְרֵי הַבְּצִיר הַרְכִּים, הַשְּׁלֹיִם...

(תרפ"ה: שט)

הכרה זו זוכה לניסוח עקרוני בנאומים הרבים שמשמיע שמעוני במהלך הקריירה הציבורית שלו, הכלולים בספרו 'מעל הדוכן' (תשי"ז). באחד מן הנאומים האלה, 'קול האדמה' (המושמע בעצם ימי השואה), אומר שמעוני:

... אין [...] לנו חיים בלי קרקע תחת הרגלים, בלי קרקע שלנו! [...] ואין מנוחה ואין רפאות כי אם בשדות המולדת, שדות ממש [...] עלינו להתערות כאן בכל שרשינו, בכל נימינו, בכל תמצית חיותנו: אך להתערות, להכות שורש אפשר רק בקרקע! (שם: 65, 67).

5 ואולם מבלי להקל ראש בחשיבותם ובמשקלם של ממצאים אלה העולים מכתביו של שמעוני, מן הדין לומר, כי הממצא העיקרי לעניין זה הוא, כמובן, האידיליות שלו, כלומר אותה סדרה של שירים ארוכים שנתחברו לסירוגין בתקופה שבין מחצית שנות העשרה עד לתחילת שנות הארבעים, ואשר נקבעו כחטיבה אחדותית ואורגנית בכתביו עם הופעתם המקובצת ב'ספר האידיליות' הקאנוני שיצא לאור לראשונה בתשי"ד.²⁵ עצם פנייתו של שמעוני אל האידיליה והעמדתו של ז'אנר זה במוקד כתיבתו נבעו מעובדת התגבשותה של האידיאלוגיה האגררית של המחבר, והיא נועדה לתת לאידיאלוגיה זו את המענה האסתטי ההולם. שהרי האידיליה, על-פי אחת ההגדרות המקובלות, הוא מושג ספרותי 'המיושם אך ורק ביחס לכתיבה המציגה נוף כפרי ציורי וחיים של תמימות ושלווה' (Preminger. 1965: 362-363). הגדרות אחרות מתארות את האידיליה כ'תת-ז'אנר של הפסטורלה וכסוג ספרותי המשקף 'רגעים נבחרים של שביעות רצון ארצית', בתוך קיום מגמה רווחת לאפיין את 'חיי החדווה של הרועים' (בהקשר של 'תרבות הכפר' המסורתית (האירופה) (Shackford. 1904: 583-592). יוסף האפרתי מדבר בספרו על האידיליה כעל סוג ספרותי הבא לרומם את חיי הפשוטות — על-פי רוב בהקשר הכפרי. האפרתי מציין, כי 'האידיליה נותנת ביטוי להרגשת חיים שיש בהם מנוחה' וכן משתקפת בה אמונתם של בני-אדם ביציבותו של 'אורח החיים הפשוט וחסר התמורות, שהם מורגלים בו' (האפרתי. תשל"ב: 141). כך או כך, נראה כי היכרותו, על כל המשתמע ממנה, היא סימן ההיכר העיקרי של האידיליה, ודומה כי תכונה מרכזית זו ניכרת היטב ברוב הגילויים של הז'אנר הזה, ובכלל זה באידיליות הרבות שנתחברו בספרותנו מאז מחצית המאה התשע-עשרה לערך.

יהיה זה אולי לא הוגן, ואולם בהחלט מועיל, להאיר עניין זה תחילה באמצעות אזכור האידיליה "שיאונה" (ספר האידיליות. תשי"ג: קצא-רצד),²⁶ שתוארה בפי דן מירון כיחמישים עמודים ארכניים של חרזנות פוזזת ותמימה... (מירון. 1961).²⁷ מבלי להיכנס לוויכוח על ערכה של היצירה, נדמה שאפשר לראות בה ביטוי נוקב למחויבותו של המחבר כלפי תרבות הכפר ולראייתו של אורח חיים זה כדרך הראויה להגשמת המפעל הציוני: החל בשורות הפתיחה הזכורות בעל-פה כמעט לכל בר-בירב — 'הַקֶּפֶר הוא קֶטָן, / בְּתֵי שוּרְוֹתָם; / אֶבֶל סְבִיבוֹתָיו / תִּאָּוָה לְעֵינַיִם' (קצא) וכן בשאר דברי הקילוס לחיי הכפר שמשמיע המספר; המשך בתיאור דמותה של בת הכפר האהובה

הנושאת את השם 'שולמית' – זכר לספר שיר-השירים, שרבים רואים בו את אחת האידיליות הקדומות שבספרות העולם (Shackford. 1904: 584); וכלה באיגרת הארכנית שמשגרת הגיבורה לקרוביה שבחוץ לארץ ואשר מנוסח בה היטב היאני מאמין' שלה, המזהה את הגשמתה של הציונות עם השתרשותו של אורח החיים הכפרי בארץ. האידיליה מסתיימת בנעימה אלגית, הנובעת מעובדת ההתרחקות מחיי הכפר ומהתחזקות תהליכי העיור בחברה הארץ-ישראלית, שהיא אופיינית לכתבתו של דוד שמעוני בשנות השלושים.

ה'גילוי' של הטבע, לאו דווקא בהקשר הספציפי של חיי הכפר, מסתמן אצל שמעוני לראשונה באידיליה 'ירדנית', שבה פתח, כאמור, בסדרת שירים זו. עלילת האהבה שהיא מרכז היצירה מתרחשת בטבע, האהובה מוצגת בשיר כחלק אורגני מן הטבע (שמה מסמך, למעשה, את מקומה בנוף), אושרם של האוהבים מושג בתוך הטבע וכן האבזרים השונים שהאוהבים נזקקים להם עשויים מחומר 'טבעי': '... טִיֶּרֶתְנוּ, מֵה־נְהַדְרֶת! / קוֹרוֹתֵינוּ עַץ וּפְרָחִים... (1) וכן: '... חֶרֶשׁ אֲנִי נוֹטֵלָה עַל זְרוּעוֹתַי, / חֶרֶשׁ אֲנִי נוֹשָׂאָה אֶל הַסֶּקֶה' (יב). שנים אחדות לאחר מכן פירסם שמעוני את 'כרמית', יצירה שעקרונותיה דומים, ואשר בה הכרם וכן הכפר הסמוך לו הם המרחב הפיסי שבו מתרחשת עלילת האהבה, שהיא עיקרו של השיר: 'חֶרְשׁוֹת זֵיתִים, גְּנֵי שְׂקָדִים / נִגְעוּ, תָּעוּ עַד הָאֶפֶק' (נה). ניכר כאן הקשר לנסיגתו של שמעוני כנוטר בכרמי רחובות – נסיון ששימש גם רקע למחזה 'לילה בכרם'. ב'מלחמת יהודה והגליל' – יצירה שעליה דיבר ברנר כעל 'אידיליה, אידיליה לכל פרטיה' (ברנר: תרע"ה), מעצב שמעוני שתי דמויות של בני כפר, אשר הוויכוח ההיתולי המתנהל ביניהן באשר למידת נאמנותן למחוזות גידולן (יהודה או הגליל) מתקיים גם הוא על רקע נוף חקלאי המתואר בפרטנות רבה, ואשר מציאותו בשיר היא הקובעת את קווי המתאר של העולם המעוצב: '... בְּעֵמֶק הַשְּׂרֹן הַחֵלֶה בְּבֶקֶר יוֹם אָבִיב לֹא עֲבוֹת, / עַת נַחֲשָׁפוּ שְׂדָמוֹת כְּפֶרֶס־סָבָא לְנִגְהוֹת הַשְּׂחָק הַשּׁוֹחֵק [...] וגומר (לג). אך בשירו הנודע 'ביער בחדרה', שמעוני גם חורג מכך:

זו אהבה – הרי היא ארשת אלמת, עמקה וקדושה
לשפעת געגועים עצומים, שחנקו זה תקופות ויובלים,
געגועים געלמים ועזים לטבע, ממנו רחקנו...

(כ)

שורות מוקדמות אלה מורות בפעם הראשונה באופן מפורש על עמדתו האפריורית של שמעוני, הקושרת את 'פולחן הטבע', על כל המשתמע מכך, עם המהפכה הציונית.

6 הקישור המפורש בין חיי הכפר והטבע ובין החזון הציוני מתחדד מאוד בכתבתו של שמעוני אחרי שובו לארץ-ישראל ב-1921. מבחינה זו שתי האידיליות ה'יתימיות' שחיבר שמעוני, 'היורה' ו'לקטי' (ספר האידיליות. תשי"ג: קלה-קסב),²⁸ המשקפות יפה את האתוס האגררי שלו, הן בגדר יוצא מן הכלל, שכן הפנייה לחומר זה (בעקבות מגעיו עם התימנים במושבה שעריים שליד רחובות) מונעת, ביסודה, על-ידי הצורך המתמיד של הסופר להמחיש, באופן אמנותי, את קיומו של הווי איכרים מקומי. העדה היתימנית נראתה לו, קרוב לוודאי, אובייקט הולם למטרה זו.²⁹ ואולם לבד מיצירות אלה מבקש שמעוני להדגיש תמיד את המשמעות ההיסטורית

המרחיקה לכת הגלומה באורח החיים הכפרי שהוא מציג. מבחינה זו צדק יוסף האפרתי בדבריו בשולי ספרו על האידיליה של טשרניחובסקי, כי אצל שמעוני הווי החיים הפשוט, הטריטוריאלי (שהוא עיקרה של האידיליה) הוא סמל לתמורה עצומה, לחידוש בעל ממדים היסטוריים – ובכך יחודו. לכן, לדבריו, 'במקום יחס של הומור ומידה של קלות ראש כלפי הפרטים הטריטוריאליים, מבליטה האידיליה של שמעוני את הערך המיוחד, שקונה לו כל פרט מכוח שילובו במפעל החלוצי הניצב ברקע' (האפרתי. תשל"ב: 148). והנה דוגמאות בולטות אחדות הממחישות מגמה זו: בייובל העגלונים (תשי"ג: פה-קח)³⁰ המחבר מטיל את כל כובד משקלו על 'נאום המשורר' שבאמצעותו נפרשת האידיאולוגיה שלו בצורה גלויה מאין כמוה: עבודת האדמה ואורח החיים החקלאי הם האמצעי הבלעדי לגיבושו של יחס ממשי אל הנוף המקומי, ורק מכוחם של אלה ניתן להשתרש בארץ ולעשות אותה מולדת במלוא מובן המלה. בין השאר, המשורר אומר כך בנאומו:

פְּתֵאם בְּאַחַד הַלֵּילוֹת, בְּשִׁבְתִּי לְפֶתַח הָאֶרְוָה,
הִרְגַשְׁתִּי הַרְגָשְׁתִּי, כִּי נָפַל הַתְּבִלּוֹל מֵעֵינֵי וְנָגְלָה
קֶסֶם הַלֵּילָה לְנַפְשִׁי, מֵעֶרְטָל וְנִשְׁגָב וְקָרֹב,
דוֹמָה, כְּאֵילוֹ הַתּוֹדֵעַ לִי אַחֲרֵי הַתְּנַכְרוּת אֲרֵכָה.

(קד)

אפיפאניה זו מתאפשרת, כמובן, לאחר תהליך ממושך של עבודה חקלאית, שהדובר מתארו בפרוטרוט. שמעוני חוזר על ניסוחים אלה ביצירות שהן ספק אידיליות, הכלולות בספר הנידון – 'חלוצים' ו'בדרך' (עה-פדה: קיא-קלד),³¹ ושבהן הוא מבקש לגלם את המנטליות הקבוצתית של חלוצי העלייה השלישית העושים את דרכם לארץ. ההתגלות של ארץ-ישראל לדידם של הבאים בשעריה (בשיר 'בדרך') היא במושגים חקלאיים טהורים (ישדות חטים מבהיקים במרחבי' וגומר) וההתחברות אליה מחייבת קיומו של מעין 'טקס מעבר' הנושא אופי חקלאי מובהק: 'לְקַח שְׂבֵלֶת פְּיָהוּ וְלַעֲסָה בְּדַמְמָה בְּלֵי הוֹצֵיא / הִגָּה מִשְׁפָּתָיו, רֶק הַחֲלִיק אֶת אֲדַמַּת מוֹשְׁבוֹ בְּדַמְמָה / הַחֲלִיק עֶפְרָה הָאֲדָמָה מִבֵּין לְשִׁבְלִים הַפְּזוּרוֹת...' (קכח-קכט).

ראייה זו באה לידי ביטוי בתוקף רב בשתי אידיליות מאוחרות ומוכרות פחות שחיבר דוד שמעוני על סף מלחמת העולם השנייה ובעיצומה. ב'רסיסי לילה' (רצה-שנב)³² מעמיד שמעוני במרכז היצירה דמות של איכר עברי במלוא מובן המלה, והוא מאיר, ברטרופסקט, את התקדמותה של הביוגרפיה הכפרית שלו מאז עלייתו לארץ בימי העלייה השנייה. ההתמקדות בתודעתה של הדמות המרכזית, המוצגת כמי שנתונה בתהליך של היזכרות, ממחישה בזמנית הן את הפרקסיס של החיים הכפריים בארץ-ישראל והן את האידיאולוגיה המנחה אותם: אמנם יהודה, גיבור היצירה, שכבר גיבש לו טבע של איכר, טוען בינו לבין עצמו, כי טוב היה לו עלה בידו להתנער מן ההרהורים התוקפים אותו ולהמיר אותם ב'מעט שְׁנָה, וְלוֹ גַם בְּשָׂדָה, / פְּשׁוּט, בְּשָׂדָה לְשֹׁכֵב עַל הָאֲדָמָה הַטְּלוּלָה, / כְּכָה, בְּפִשׁוּט רְגֵלִים, וְיִדְדָה הַכֶּר לְרֵאשָׁךְ...' (רצה). ואולם במרוצת תהליך ההיזכרות, ובעיקר בעת שהוא פונה בהרהור ואף בכתב אל בנו הנעדר מן הבית, אין הוא יכול להימנע מן ההתפלספות, והוא חוזר ומנסח לעצמו את הנחת היסוד, שלפיה חיי הכפר הם תמציתו של החזון הציוני ועיקר יעדו:

לכן, לדידו, עובדת היות בנו יליד הארץ לאיכר היא האירוע המרכזי בחייו, שכן בזה הוא רואה את מימוש האנטיתזה לקיום היהודי האזורי שנתנסה בו בגולה. אין זה אפוא מקרה, ש'רגש המולדת' של הבן משול בעיניו לאופן שבו 'נֶאֱחַז הָאֵילָן בְּרִקְעָה בְּבּוֹא עָלָיו סוּפָה לְעֶקְרוֹ, / כִּי עַל כֵּן אֲרַבֵּעַ הָאֲמוֹת שֶׁל אֲדַמַּת מִטְעוֹ – בֵּית חֲזִיוֹ, / יִינַק מִתְּהוֹמָן אֶת אוֹנוֹ וְאֵין לוֹ מְקוֹם חַיּוֹת זוֹלָתָן...' (שטז). קונצפציה זו מובלעת גם ביצירה החותמת את הספר – 'מכתב לאישים' (שנג-שפג):³³ פניית האב באיגרת אל הבן שיצא למלחמה מבליטה שוב את ההשתרשות בכפר כדרך הראויה להגשמת הייעוד הציוני – 'בְּרַכְתִּי – כֹּל קֶרְבִּי בִּי הִתְרוֹנְנוּ, / כֹּל עֲצָמוֹתַי אָמְרוּ אֶז הוֹדִיָּה – / עַת רְאִיתִיךָ, בְּנִי, בְּרֵאשׁוֹנָה / הוֹלֵךְ אַחֲרֵי הַמַּחְרָשָׁה!' (שפא). יצוין כי האיכרות, עבודת האדמה ואורח החיים הכפרי מוארים כאן גם כנכסים הנפשיים והמוסריים שמכוחם יכולים הדובר והנמען – האב והבן – להתמודד עם פגיעה של מלחמת העולם השנייה, שעל רקעה ומתוך התייחסות ישירה אליה נכתבה יצירה זו.

על יסוד דברים אלה אפשר לראות באידיליה 'מצבה', שחיבורה הושלם במחצית שנות השלושים, את הצומת הרגשי והאינטלקטואלי של כתבי שמעוני (רמה-רפו).³⁴ שכן יצירה זו, שהיסוד האוטוביוגרפי בולט בה מאוד, מציגה בצורה חריפה מאין כמוה את הדחייה שהמחבר דוחה, את אורח החיים האורבני והעדפתו המוחלטת, מכל-מקום מבחינה ערכית, את החיים בחיק הטבע, את עבודת האדמה ואת אורח החיים הכפרי. יציאתו של הדובר מן העיר אל הכפר – הקובעת את מסגרתו של השיר והמתנה את מהלכו של הסיפור הפנימי שבו – היא במובהק פעולה סמלית המבטאת את רצון השיבה אל הטבע ואל חיי הכפר, המסומן על-ידי כל רכיבי היצירה כמרחב הבלעדי לקיום ציוני תקין. הנה אחדות מן השורות המפורסמות מתוך אידיליה זו:

— — —
 וּפְכַל אֲשֶׁר יֵלֵךְ וְיִרְחַק
 רַעַשׁ הַקֶּרֶה כֹּן יֵלֵךְ וְיִקַּל לְלִבִּי הַלְּאָה.
 מֵאֵד לִי יִקְרָת, וְאוֹלָם פִּי שִׁבְעָה לִי יִקְרוּ מְרַחֲבִים,
 שְׂדָמוֹת הַבָּר שָׁם תִּזְהַרְנָה, חֲרָשׁוֹת הַזֵּיתִים יִכְסִּיפוּ
 כְּרָמִים יוֹרִיקוּ-יְבַהִיקוּ וְצִפּוּפִים יִאֲפִילוּ פְרָדְסִים
 הָהָ, לוֹ עוֹד הָיוּ יַעֲרִים מִתְעַרְרִים בְּסִלְעֵי הַרְיָד,
 יַעֲרִים עֲבֹתִים מוֹצֵלִים – כִּמָּה נַחֲנֵת אֲזִי אֲרָצִי!

(רמט)

דומה כי היגד זה משקף במדויק את הלך המחשבה של דוד שמעוני ואת האינטר-פרטציה המיוחדת שלו למציאות הארץ-ישראלית מאז ראשית כתיבתו על אודותיה.

7 למקרא הציטוטים האלה ומתוך ראיית הקשרם נראה, כי אי-אפשר שלא להבחין בקיומה של הקבלה בין תמונת העולם המומחשת ביצירתו האמנותית של דוד שמעוני ובין תמונת העולם המוצגת ביצירתו ההגותית של א"ד גורדון. את התשתית להתהוותה של תמונת עולם זו אפשר לגלות עוד ברקע הרוסי של שמעוני, ובייחוד בקשר הרחוני והתרבותי אל הרומנטיקה הרוסית, שביטוי העיקרי הוא מפעל התרגום והפרשנות של כתבי לרמונטוב, המתייחד, בין השאר, בשירת הטבע שלו (1956).³⁵ ואילו בהקשר היהודי והציוני מסתמנת מראשית דרכו של שמעוני – שהיה

קרוב קרבת דעים לברל כצנלסון – נכונות לקלוט את רעיונותיה של הציונות הסוציאליסטית ברוסיה, שביקשה לשלב את העלייה לארץ עם תהליך הפיכתו של העם היהודי לעם של עובדי אדמה.³⁶ הא ראייה, כי עוד בשיר הנעורים 'שיחת רסיסים' שפירסם דוד שמעונוביץ בעיתון הילדים 'עולם קטן' בתרס"ב (כשהוא בן שש-עשרה), הוא מזהה בדמיונו את התהליך של שיבת ציון בימינו עם הגשמתו של אורח חיים אגררי: ' – ואני אגל זעה הנני / ממצח האקר, / המחיה את שדמות יהודה / ומשקה הכפר, / ומרנה הארץ בדמו / ובשקוי לבתו'.³⁷

להתנסות החלוצית של שמעוני בראשית בואו לארץ שמור, כמצוין לעיל, ערך מכריע בעיצוב עולם המושגים הציוני והארץ-ישראלי שלו, ומכאן גם בהתפתחותה של כתיבתו. ואולם ההבנה המלאה של ההתרחשות הרוחנית שדוד שמעוני היה נתון בה בתקופה הנידונה איננה אפשרית בלא ראיית התפקיד שמילאה אישיותו של א"ד גורדון כנוכחות מתוכת בין הסופר ובין המציאות הארץ-ישראלית בת הזמן. שכן לבד מההשפעה הכוללת של גורדון על חלק ניכר מסופרי העלייה השנייה, היה שמעוני, כפרט, נתון באופן אישי וישיר להשפעה זו בתקופת עין-גנים שלו שהיא, קרוב לוודאי, אחד האירועים הקריטיים בתולדותיו. על הקשר ההדוק שבין שמעוני לגורדון יש בנמצא כמה עדויות, בכלל זה עדותו של שמעוני עצמו (1953: 257-260), וכך דברים שכתבו יעל גורדון, בתו של א"ד גורדון (חבס. 1947: 544) והמבקר שלום שטרייט, הנמנה גם הוא עם אנשי העלייה השנייה (תרצ"ט: 112). עדות רבת תוקף לזה היא הופעתו החוזרת ונשנית של גורדון עצמו ביצירותיו של שמעוני במסווה השקוף של ר' פנחס, שהוא דמות-מפתח לכל דבר: ר' פנחס מופיע, למשל, ביצירות מוקדמות כמו 'התועה בזמן' או 'ביער בחדרה' וביצירות מאוחרות כמו 'מצבה'. סימני הזיהוי שלו ניכרים לא רק מתיאור אישיותו והופעתו החיצונית, אלא בעיקר מן ההתייחסות הישירה אל עיקרי תורתו. כגון בסיפור 'התועה בזמן':

[...] אני עמדתי וקשרתי את האילנות ור' פנחס היה שר אותה שעה. כך טבעו של ר' פנחס לשיר בשעת עבודתו: וכשהוא שר הריחו מתלהב ועיניו מבריקות והוא כולו מתמלא חדווה ועוז. יקר לי מאוד ר' פנחס ברגעים האלה. זקו בן חמשים ויותר, שמתלהב כל-כך, לא דבר קטן הוא. אבל אליה וקוץ בה: הזקן, כשהוא מתלהב לבו מלא רחמים עלי. הוא נגש אלי ושואל:

לוי, למה אתה עצוב? הביטה: הן העולם כה יפה, העבודה כה נעימה. ממעל לראשינו שמים שלנו ומתחת לרגלינו אדמה שלנו. והשמים מרעיפים נוגה ותכלת, והארץ מוציאה עץ ודשא. לוי! כלום יש נחת רוח גדולה מזו: לעבוד בפרדס של עברי בארץ-העברים! (מולדת: 105).³⁸

משמעותה של הפסקה מתבארת במלואה לאור תיאורו של גורדון עצמו, כהבאתו במקום אחר בכתבי שמעוני:

[...] העבודה שפרה עלי עוד יותר בזה, שחברי לעבודה היה א.ד. גורדון. בבוקר, יותר נכון לפנות בוקר, היה עובר על יד דירתי וקורא לי [...] ואני הייתי תיכף יוצא לקראתו [...] הכל נראה לי אז רענן, צעיר, מבטיח, אבל צעיר מהכל נראה לי גורדון. אני שהייתי נוטה מטבעי לרפלקסיות, להרהורים לאו דוקא אופטימיים, לקדרות משהי, שאבתי עידוד מרענן מאורח החיים החדשים, חיי עבודה לא רק בחיק הטבע, כי אם גם בחיק המולדת, עידוד שנתחזק ונתעלה מההכרה המופלאה, שבדיוק כמוני מרגישים עכשיו עוד רבים מצעירי ישראל,

ההולכים כאן מלפני ומאחרי בשביל החול העמוק אל מקומות העבודה שלהם. ואולי בעיקר שפעה עלי הרוח הרעננה והצעירה מהזקן שבחבורה, מא.ד. גורדון (פרקי זכרונות: 258).

טביעת האצבעות של שיטת גורדון ניכרת היטב בניסוחים רבים בטקסט של שמעוני, גם אם ניסוחים אלה אינם נקשרים תמיד לדמות־המפתח הנזכרת של ר' פנחס. כך, למשל, אחד החלוצים שבירסי לילה: מצוטט כמי שטוען כי "רק פִּלְחָה – עֲבֹדָת אֲדָמָה אֲמֵתִית! / רַק שְׁדוֹת רְחֵבֵי־יָדַיִם יִרְפְּאוּ נַפְשֵׁנוּ הַרְצוּצָה..."" (שמה), ואולם דומה כי נוכחותו של גורדון כדמות ביצירתו של שמעוני, וכן הבאתו של פרפרזות רבות של דבריו אינן העיקר – גם אם יש להן חלק חשוב באיתור הקשר בין השניים. העיקר הוא בזה, שיצירתו של דוד שמעוני, בחלקים המרכזיים שבה, מעמידה את הפרימאט של השיבה אל הטבע, אל עבודת האדמה ואל אורח החיים הכפרי כעיקרו של המעשה הציוני: בזה היא הולכת בעקבות משנתו של א"ד גורדון, אשר בצורה שאין נחרצת ממנה תבע לקשר בין תחיית העם ובין 'השיבה האמיתית, השלמה, למולדת, לעבודת האדמה ולמגע ישיר עם הטבע', כניסוחו של אליעזר שביד (גורדון. תשמ"ג: 14). אולי אין זה מקרה, כי במאמרו הגדול 'האדם והטבע', שבו הוא מנסח את הנחות היסוד של תורתו הכללית על אודות הייחוסים שבין האדם והטבע ובין החיים הלאומיים ובין הטבע, מצוטט בהרחבה שיר של לרמונטוב, שלכתביו, יש לשער, תפקיד פורמטיבי גם בעיצוב תפישת העולם של דוד שמעוני.¹⁹ ואולם ההקבלה שביניהם מסתמנת לא רק בהנחות הכלליות, אלא גם, ואולי בפרט, בדרך שבה מתקשר 'פולחן הטבע' (הכרוך, כמובן, בדחייה טוטלית של החיים האורבניים) עם האידיאולוגיה הציונית. בהקשר זה אפשר לראות כיצד משנתו של גורדון, שבה חוזרת ונשמעת הקובלנה כי 'אין לנו שורש באדמה, אין קרקע תחת רגלינו'; המשמיעה באופן מפורש את הציווי 'לעבוד את האדמה'; והטוענת מתוך שכנוע פנימי גמור כי 'תחיית העם' תתאפשר 'בעיקר על-ידי עבודת כפיים, ובייחוד על-ידי עבודה בתוך הטבע' (גורדון. תשמ"ג: 298) – כיצד משנה זו מכילה, למעשה, את התמצית המושגית של חזונו האמנותי של שמעוני. לא מוטעה אף לומר, כי שמעוני נמצא מגשים, ביוזעין או שלא ביוזעין, את האידיאולוגיה האסתטית של א"ד גורדון כניסוחה, בין השאר, במאמר שנכתב לרגל יסוד אגודת הסופרים בתרפ"א. במאמר זה גורדון מתלונן, בדרכו, על כי אנשי הרוח, בעיקר הסופרים העברים, אינם שותפים של ממש בחיים החדשים הנוצרים בארץ-ישראל. באופן קונקרטי מכוונת טענה זו לניתוק שבין הסופרים ובין העובדים, ומכאן לעובדת אי-התייחסותם של הסופרים אל 'העבודה', כלומר אל עבודת האדמה, שהיא – על כל שמשתמע ממנה – הבסיס האמיתי והבלעדי להתחדשות החיים הלאומיים בארץ. על רקע זה מתנסח הסיכום הזה:

חיים אנחנו בזמן של עניות הרוח, של עקרות המחשבה, השירה והיצירה. מחפשים מקורות למחשבה, לשירה, ליצירה בכל מיני ספירות דמיוניות, רומנטיות, דקדנטיות, אי-רציונליות, מיסטיות. מחפשים כל מיני ציפורים כחולות וכדומה. האם לא כדאי לרדת קצת למטה, על הקרקע, לחפש קצת בעולם השפל הזה של העבודה והטבע? אינני יודע, אולי דמיוני מטעני, אבל לי נדמה, כי פה יש מקור, מקור ממשי, למחשבה, שירה, יצירה, שעוד לא שיערנו כמוהו, ובכל אופן יותר עשיר ויותר עמוק – כי יותר חי – מכל המקורות הדמיוניים האלה (תשמ"ג: 298).

בעינינו מצטייר דוד שמעוני כמי שנענה לאתגר הרוחני והאסתטי שהעמיד א"ד גורדון לפני דורו. חשוב לזכור, כי בצד קרבתו לגורדון היה שמעוני מיודד מאוד גם עם ברנר: ידידות זו היתה לשם דבר, והיא נזכרת הרבה בזכרונותיו וברשימותיו של שמעוני, בעדויותיהם של בני התקופה וכן בחליפת המכתבים הענפה שבין השניים, ששרידיה מצויים בארכיונו של דוד שמעוני.¹⁰ אפשר גם להבחין בהשפעות מסוימות של ברנר על כתיבתו המוקדמת של שמעוני, לא רק בטכניקה אלא גם במהות – ביחוד בדרך שהוא מציג, לעתים, את דמות החלוץ בן הזמן: כגון במחזה 'לילה בכרס' או בסיפור הארוך 'התועה בזמן'. ואולם עקבות השפעה זו נעלמים במהרה, למרות ההערצה לברנר האיש. כמאמר סדן: 'הכוננות הפנימית להיאחז בגרגיר הצהלה, כבפטר־נחמות וזרע־עתידות משובב, היא שעוררה את משוררנו לראות את היישוב הזעיר כדרך שנראה במחזור האידיליות שלו, כשם שהכוננות הפנימית של ברנר לחשוד בכל גרגיר־צהלה, שמא הוא שגר־מדוחים ונחמת־שווא, היא שהכריחה אותו לראות את היישוב הזעיר כדרך שנראה במחזור סיפוריו' (סדן. תשכ"ג: 64-65). בתהליך הבררה העקרוני והבלתי־נמנע בין גורדון לברנר דחה דוד שמעוני, למעשה, את דרכו של ברנר וקירב את עצמו לתפישתו של גורדון. הכרעה זו היא שעשתה את החזון האגררי לאחד ממרכזי הכובד של יצירתו, ומכוחה רשאים אנו לראות בה את אחד מביטוייה האדקוואטיים של הציונות העובדת בגרסתה של העלייה השנייה.

הערות

1. ברנר קידם בברכה שניים מפרסומיו המוקדמים של שמעוני – קובץ השירים 'ישימו'ן והאידיליה 'מלחמת יהודה והגליל' (ברנר. תשכ"א : 389-338 ; 387-386).
2. הדיון בשמעוני נכלל גם בספר שבו קלוזנר מציג למעשה את מי שנראו בעיניו כככירי השירה העברית החדשה – ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור, יעקב כהן, שמעוני וא"צ גרינברג.
3. על כך ראה ביבליוגרפיה שערך ברוך שוחטמן (קלוזנר. תש"ח : מה-מו). על-פי רישומיו של שוחטמן, צוינו יובלותיו של שמעוני (במלאת לו חמישים ושישים שנה) בגליונות מיוחדים של העיתונים וכתבי-העת האלה : 'הארץ', 'במעלה', 'גזית', 'גליונות', 'דבר', 'הדואר', 'מאזנים', 'מבפנים' ו'העולם'.
4. עמו זכה בפרס ישראל לספרות יפה באותה שנה הסופר ש"י עגנון. בראש ועדת השופטים ישב פרופ' שמעון הלקין. ראה ידיעה על כך ב'הארץ', 7 במאי 1954.
5. ארכיונו של דוד שמעוני שמור במכון 'גנזים', בית-הסופר, תל-אביב.
6. קובץ זה פותח את הסדרה 'מבחר ספרותנו לעם' הנקראת על-שמו של דוד שמעוני.
7. מבין המבקרים ה'חדשים' המעטים שדנו בשמעוני, היוצא מן הכלל שאינו מעיד על הכלל הוא אליעזר שביד (שביד. 1967 : 129-122). בזמן האחרון דן בו בהרחבה חיים שוהם (1985).
8. על השתנות 'אופק הציפיות' במפנה שנות החמישים, ראה דיונו של גרשון שקד (תשמ"ח : 196-206).
9. כנגד זה הסתמנה בביקורת (מאז שנות השישים) נטייה ברורה 'להחיות' משוררים לא פוליטיים כיעקב שטיינברג ודוד פוגל.
10. על הביוגרפיה של שמעוני אפשר ללמוד מעדויותיו שלו עצמו. ראה, בין השאר : 'שיחות עם דוד שמעונוביץ', כתובים, גליון יח (י"ט בטבת תרפ"ז) : פ.ע. : 'שיחה עם בעל היובל', הארץ, 7 באוגוסט 1936. וכן עיין בספרו 'פרקי זכרונות' (1953).
11. בראיון ל'הארץ', שם. וכן השווה לנאמר ב'פרקי זכרונות' (1953 : 126) : 'אמנם ברור לי, כי לארץ-ישראל הייתי בא בין כך ובין כך, אבל אילו התחלתי אז את לימודי בבירה הצפונית, כי אז בוודאי היה מתאחר בואי לכמה שנים. וטוב, טוב לי, שהקדמתי לבוא בשעריה, שזכיתי לספוג את אורה ואווירה כשעודני במלוא כוחי ורעננותי. אמנם רק שנה אחת עשיתי בה אז, אבל זאת היתה השנה הגדולה שלי, המאושרת בחיי'.
12. בראיון ב'הארץ'. שם.
13. זאת, למשל, שלא כא"י גנסיין הלא-ציוני, שבא לארץ ב-1908 כמבקר – לא כעולה – וכעבור חודשים אחדים יצא ממנה מבלי שהמפגש עם הארץ יניח את רישומו על יצירתו (רתוק. תשל"ח : 210).
14. בהקשר זה מציין פייכמן (אולי מטעמים חינוכיים), כי שמעונוביץ ב. זר להיות עובד אדמה מנימוקים עקרוניים בלבד. ואולם מעיון באגרות שמעונוביץ לברנר מתברר, כי מראשית בואו לארץ התעניין שמעוני באפשרות לקבל משרת הוראה. כוונה זו יצאה אל הפועל רק לאחר עלייתו השנייה לארץ. וראה חליפת המכתבים בין שמעונוביץ לברנר במאמרי : 'דוד שמעוני – יוסף חיים ברנר : סיפורה של ידידות', ספר היובל ליצחק בקון, הוצאת אוניברסיטת בן-גוריון נגב (בדפוס).
15. על עין-גנים בתקופה זו ראה : חבס. (תשי"ז : 207-209) וכן חריזמן (תר"ץ).
16. על גורדון וברנר כיונתני התורה של התקופה, ראה : צמרת (תשמ"ה).
17. השירים שנתחברו בשנים תרס"ט-תרע"א (ובכללם השירים הארץ-ישראליים) מובאים בחלק השני של הספר, עמ' 69-143. ליד כמה מן השירים מצוין במפורש מקום חיבורם : יפו, רחובות, עין-גנים.
18. הסדרה 'מנסיעתי למזרח (רשמים ושרטוטים)' הופיעה בשישה המשכים בעיתון 'הד הזמן' בפרק הזמן שבין ה-2 במאי 1909 ל-5 בדצמבר 1909. בפרסום הראשון נקראה הסדרה 'מנסיעתי להמזרח'

19. דברים אלה כלולים בפרק האחרון בסדרה שפורסם ב'הד הזמן', ה' בטבת תרע"ע, 5 בדצמבר 1909. והשווה: שמעוני (תשי"ד: 157-194).
20. המחזה פורסם בפעם הראשונה ב'השלח', כרך כה (אב תרע"ה – טבת תרע"ב): 105-114. חזר ונדפס בקובץ 'מולדת', שם: 51-93. על המחזה, ראה: עפרת (1980: 36-41). עפרת מעריך, כי שמעוני החל בכתיבת המחזה עוד בזמן שבתו בארץ.
21. שמעוני החל בכתיבת הרשימות עוד בתרע"א.
22. נדפס בפעם הראשונה ב'השלח', כרך כט (תמוז תרע"ג – כסלו תרע"ד): 10-19, 107-120, 288-239.
23. ראה בייחוד המחזור 'ישימון' בקובץ 'ישימון' (תרע"א: 37-49).
24. וכן ראה רשימתו של שמעוני: 'לתולדות אידייליה אחת' (פרקי זכרונות, שם: 145-162).
25. ספר זה הופיע מאז במהדורות רבות. גרסה קודמת (ממוצממת יותר) של 'ספר האידיליות' ראתה אור במסגרת 'כתבים', הוצאת דביר, ב, תרפ"ח.
26. האידיליה 'שיאונה' פורסמה בספר קלוזנר, הוצאת ועד היובל ובהשתתפות הוצאת אמנות. תרצ"ז: 330-349.
27. מירון עורך הבחנה טיפולוגית וערכית בין שמעוניביץ המוקדם (עד עלייתו השנייה לארץ לערך), שעליו הוא מדבר בהערכה, ובין שמעוני המאוחר (מאז שנות העשרים והשלושים), שאליו הוא מתייחס מתוך הסתייגות.
28. 'לקט' פורסם בהשלח, כרך מא (תשרי-אדר תרפ"ד): 367-406. 'היורה' פורסם בהפועל הצעיר, שנה טז, גל' 19 (תרפ"ג): 3-5.
29. על הנושא התימני ביצירתו של שמעוני ראה בחיבורה של חיה הופמן (תשמ"ג: 83-89).
30. פורסם בפעם הראשונה בהפועל הצעיר, שנה טו, גל' 22-23 (תרפ"א): 3-12.
31. 'חלוצים' פורסם בהשלח, לט (ניסן-אלול תרפ"א): 288-294. 'בדרך' פורסם בספר השנה של ארץ-ישראל, שנה א', הוצאת הסתדרות הסופרים העברים בארץ-ישראל, תרפ"ג: 250-255.
32. 'כנסת', ד (תרצ"ט): 115-170.
33. יצירה זו ראתה אור לראשונה בחוברת נפרדת בהוצאת מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תשי"ד.
34. ראה אור לראשונה ב'כנסת', א (תרצ"ו): 163-203.
35. ראה: י"מ לרמונטוב. כתבים נבחרים, תירגם והקדים מבוא דוד שמעוני, הוצאת מוסד ביאליק, 1956. בדברי המבוא שמעוני מדגיש את זיקתו של לרמונטוב לטבע. וכן ראה דברים בראיון שפורסם ב'כתובים', יח, י"ט באב תרפ"ז: 'ביחוד קרובה לרוחי הספרות הרוסית, ממספריה: י. גוגול, טולסטוי, צ'כוב ומצד ידוע גם גורקי. ממשורריה: טוצ'ב, פושקין ובייחוד לרמונטוב [...]'. גם הזיקה לטולסטוי ולאתוס הטולסטויני (השיבה לטבע, לחיי הכפר) היא בגדר צריך עיון.
36. על הזיקה בין דוד שמעוניביץ לברל כצנלסון ראה בספרה של אניטה שפירא (1980: 12-44).
37. 'עולם קטן' (בעריכת א"ל בן-אביגדור וש"ל גורדון), חוב' לג (תרס"ב): 257-258. חתום: ד' שמעוניביץ. בראיון ב'הארץ' מציין שמעוני כי שיר זה 'כולו חדור מוטיב לאומי ארצישראלי' (ראה לעיל הערה 10).
38. וכן ראה תיאורו של ר' פנחס ביביער בחדרה', ספר האידיליות, שם: יט-כ.
39. פרקי זכרונות: 161. השיר מובא בתרגומו של דוד שמעוניביץ.
40. ראה, למשל, רשימתו: 'הערב' (למלאת שנתיים למות י"ח ברנר), הפועל הצעיר, שנה 16 (תרפ"ג), חוב' 20-21: 10. וכן ראה 'פרקי זכרונות', שם: 244-278. יצוין גם, כי ספר האידיליות (החל ממהדורת תרפ"ח) מוקדש לזכר יוסף חיים ברנר.

ביבליוגרפיה

- ברנר, יוסף חיים.**
תשכ"א: כל כתבי י.ח. ברנר, כרך שני, הוצאת הקיבוץ המאוחד ודביר.
- גורדון, אהרון דוד.**
תשמ"ג: מבחר כתבים, הוצאת הספריה הציונית.
- האפרתי, יוסף.**
תש"ב: האידייליה של טשרניחובסקי, הוצאת ספרית פועלים.
- הופמן, חיה.**
תשמ"ג: 'בני תימן בארץ-ישראל בראי הספרות העברית (תרמ"ג-תש"ח)', עבודת גמר לתואר מ.א. (בהדרכת נורית גוברין), אוניברסיטת תל-אביב: 88-83.
- חבס, ברכה.**
תש"ז: ספר העליה השניה, הוצאת עם עובד.
- חנני, ישראל.**
תשכ"ז: 'מיהתקוה' עד 'ביער בחדרה"' (חלק שני), הפועל הצעיר, שנה 60, גל' 15 : 20-21.
- חריזמן, מ'.**
תרי"ך: עין גנים, תל-אביב.
- כצנלסון, רחל.**
תש"ו: מסות ורשימות, הוצאת עם עובד : 166-163.
- לרמונטוב, מ"י.**
1956: כתבים נבחרים, תירגם והקדים מבוא דוד שמעוני, הוצאת מוסד ביאליק.
- מירון, דן.**
1961: 'על שמעונוביץ ועל שמעוני', הארץ, 4 באוגוסט 1961.
- סדן, דב.**
תשכ"ג: בין דין לחשבון: מסות על סופרים וספרים, הוצאת דביר : 65-59.
- עפרת, גדעון.**
1980: אדמה, אדם, דם: מיתוס החלוצי ופולחן האדמה במחזות ההתיישבות, הוצאת ציריקובר : 41-36.
- פיכמן, יעקב.**
תרכ"ו: 'דוד שמעונוביץ: שנה במולדת' (שלושה פרקים מחייו), דבר לילדים, כרך א', חוב' 25 (ט"ז באלול).
- תשי"ט: בטרם אביב, הוצאת מחברות לספרות : 156-126.
- פנאלי, ש"י.**
1940: דמויות בספרותנו החדשה, הוצאת ניומן : 114-106.
- צמח, שלמה.**
תרפ"ז: 'לדוד שמעונוביץ', הפועל הצעיר, שנה 20 (תרפ"ז), גל' 5 : 17-15.
- תש"ן: 'האדם וההוי בכפר', קמה: לקט מאמרים ודברי ספרות מענייני גאולת הארץ ובניינה, חוב' ח (אירה), הוצאת הלשכה הראשית של הקרן הקימת לישראל, 4 (בסטנסיל).
- צמרת, צבי.**
תשמ"ה: 'גורדון וברנר', עידן, 4 : 100-84.
- קלוזנר, יוסף.**
תש"ח: דוד שמעוני (שמעונוביץ): המשורר והוגה הדעות (בצירוף ביבליוגרפיה מאת ברוך שוחטמן וביוגרפיה קצרה), הוצאת הוועד הארצי של שוחרי האוניברסיטה העברית בארץ-ישראל.
- 1956: 'משוררי דורנו', הוצאת מדע : 240-201.

קרסל, ג'.

תשכ"ז: לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, הוצאת ספרית פועלים, כרך שני: 950-951.

רתוק, לילי.

תשל"ח: אורי ניסן גנסיך: מבחר מאמרים על יצירתו, הוצאת עם עובד וקרן תל-אביב לספרות ולאמנות.

שביד, אלי.

1967: שלש אשמורות, הוצאת עם עובד: 122-129.

תשמ"ג: מבוא למבחר כתבים מאת אהרן דוד גורדון, הוצאת הספריה הציונית, 14.

שוהם, חיים.

1958: 'אידיליה מסלעים' (על 'מצבה' לשמעוני), דפים למחקר בספרות, אוניברסיטת חיפה, 2: 193-206.

שטרייט, שלום.

תרצ"ט: פני הספרות, הוצאת דביר, ב: 112.

שמעוני (שמעונוביץ), דוד.

תרע"א: ישימוך, הוצאת ספרות, ורשה.

תרע"א-תרע"ב: לילה בכרם, השלח, כרך כח (אב תרע"א-טבת תרע"ב): עמ' 7-21, 105-114.

תרע"ב: סער ודממה, הוצאת תושיה, ורשה.

תרפ"ג: הערב (למלאת שנתיים למות י"ח ברנר), הפועל הצעיר, שנה 16, חוב' 20-21.

תרפ"ה: כתבים (כרך א: שירים), הוצאת דביר.

תשט"ז: בחשאי: פרקי שירה ומחשבה, הוצאת מסדה (מהדורה שנייה מורחבת): 314.

תשי"ג: ספר האידיליות, הוצאת מסדה.

1953: פרקי זכרונות, הוצאת אגודת הסופרים ליד מסדה.

תשי"ז: מולדת, הוצאת מסדה: 157-194.

תשי"ז: מעל הדוכן: נאומים והרצאות, הוצאת מסדה.

תשכ"ה: ילקוט שירים (ליקוט, הקדים מבוא והוסיף הסברים משה גיל), הוצאת יחדיו שליד אגודת

הסופרים העברים בישראל.

שפירא, אניטה.

1980: ברל, הוצאת עם עובד (ספרית אופקים), א: 12-44.

שקד, גרשון.

1985: הסיפורת העברית: 1880-1980, הוצאת הקיבוץ המאוחד וכתר, ג: 196-206.